

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI XCI.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS

de Friderico Déri nominati

2020

SZERKESZTETTE:
LAKNER LAJOS
ANGI JÁNOS

OLVASÓSZERKESZTŐ:
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2020

Lektorálta: Dr. Barta János, professor emeritus

Kiadja a Déri Múzeum

Felelős kiadó: dr. Angi János

Fordító: Debreczeni Ádám

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

© szerzők, 2020
© Déri Múzeum, 2020

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Borítóterv és nyomdai előkészítés: Kónya Ábel

*Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József*

www.derimuzeum.hu

RÉGÉSZET

Nagy Emese Gyöngyvér, Balázs Ádám, Bőr Gabriella, Cserpák-Laczi Orsolya, Dani János, Deák Rita, D. Szabó László, Hága Tamara, Hullám Dénes, Mester Péter, Szabó László, Szolnoki László: A Déri Múzeum Régészeti Tárának ásatási tevékenysége 2014–2016-ban 8

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Nagy Gabriella Julianna: Megtorlás vagy jóvátétel?
A gyermek- és fiatalkori bűnözésre vonatkozó szabályozás története Magyarországon az 1900-as években 34
Surányi Béla: Fejezetek a Debreceni Gazdasági Egyesület történetéből 39

NUMIZMATIKA

Novák Ádám: A korona jegyében – válogatás a Déri Múzeum koronaértékű pénzeiből 53

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

P. Szászfalvi Márta: Református ereklyék, stallumok és látogatóbarát fejlesztések.
A nyírbátori református templom egyházművészeti és vallásturisztikai vizsgálata 63

FOTÓTÖRTÉNET

Mezey Lajos festő-fényképész bicentenáriuma 81
Farkas Zsuzsa: Mezey Lajos mosolya 82
Szabó Anna Viola: Várad az ablakból. Mezey Lajos sztereoképei 87
Szabó Anna Viola: Benedek Mór, a fantom. Megjegyzések az első nagyváradai fényképész kilétének tisztázásához 94

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Magyar Brehm. Kanabé Dezső (1878–1950) természettudós tanári működése Debrecenben 99
Kanabé Dezső: Állataink téli álma. Tarlózások a természet háztartásából. Részlet 108
Papp László: In memoriam Siroki Zoltán (1906–1987) 122

IRODALMTÖRTÉNET

Bakó Endre: A Csokonai Kör (1890–1946) „modern gesztusai” 125

MUZEOLÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Aranyi Fruzsina: Az időskori non-formális ismeretátadás egy újabb módszertani megközelítésből	135
Debreczeni-Weisz Bettina: VR the world. Virtuális lehetőségek a múzeumi szférában	140
Sándor Ilona: Az orvos, a művészetek pártolója és a közösségi ember – Dr. Forbáth Péter portréja	144

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2019-BEN

Ormosi Viktória: Polgári sikk. Időszaki kiállítás az iparművészeti osztály raktárának kincseiből	150
Nagy T. Katalin: A festőállványtól a kameráig	153
Mező Szilveszter: A piramisok országában. Kurátori jegyzetek egy időszaki kiállítás apropóján	156
Korompai Balázs – Váradi Katalin: Trianon 100 Emlékkiállítás Debrecen	169
Magyari Márta: Romos házból kiállítóhely. A Hajdúszoboszlói Fazekasház feltámadása	170

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2019-BEN

P. Szászfalvi Márta: A Sipos-gyűjteményről	175
Váradi Katalin: Beszámoló a bécsi Collegium Hungaricum fiatal kutatói ösztöndíja révén megvalósított kutatásról	176
Lajos Lakner: Julianne Déry. Die Lebensgeschichte einer in Ungarn geborenen unbekanntem Schriftstellerin (Stipendienbericht)	179
Novák Ádám: Beszámoló a Numizmatikai Gyűjtemény 2019-es évről	180
Szabó Anna Viola: Gyűjteményi munka, gyarapodás a Fotótárban	181
Mező Szilveszter: Botanikaprofesszor Európa és Ázsia határvidékén.	
A Déri Múzeum természetrajzi gyűjteményében található Soó-fotótéka 60 éves képelemei a Kaukázusról és a Fekete-tenger mellékéről	184
Mező Szilveszter: Szibéria Debrecenben. Nagy Miklós (1930–2018) botanikus bajkálifotósorozata	196
A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodásai 2019-ben. Összeállította: Mező Szilveszter	206

FÜGG ELÉK

Birkásné Vincze Rita – Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2019	211
Birkásné Vincze Rita – Zsadányi Tünde: A Déri Múzeum évkönyvei 2011–2019 – Repertórium	216

REZÜMÉ	227
RÉSUMÉ	232

Válogatás a Déri Múzeum koronaértékű pénzeiből

NUMIZMATIKA

A trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma sokakat fordít a századelő történelme felé. Vajon milyen pénzt használhattak akkor? Milyen kihívásokkal kellett szembenéznie a magyar pénzügyigazgatásnak? Jelen írásban nem vállalkozhattunk arra, hogy újabb kutatási eredményeket tegyünk közzé a korona-fillér pénzrendszerrel kapcsolatban. Célunk inkább az, hogy emléket állítsunk a közel száz éve a forgalomból eltűnt korona pénznemnek, illetve bemutassuk a Déri Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye ide vonatkozó darabjait. Tesszük ezt úgy, hogy röviden bemutatjuk a valuta történetét: bankjegyeket, pénztárjegyeket, táborpénzeket, szükségpénzeket és okmánybélyegeket ismertetünk. Szemléltetésként gyűjteményünkben egy-egy darabot képpel is közlünk. A numizmatikai szakirodalom alapján lábjegyzetben további útmutatást kínálunk az érdeklődőknek.

Az osztrák-magyar korona születése

A kiegyezést követően Ausztria és Magyarország között vám- és kereskedelmi szövetség jött létre. Ettől kezdve az osztrák érteken vert ezüst forintosok és váltópénzek – illetve államjegyek – kerültek forgalomba magyar és osztrák változatban. Az ezüstalapú forint azonban nem

bizonyult értéktartónak, hiszen a 19. század második felétől rohamosan növekedett az ezüst kitermelésének mértéke, ami az ezüstalapú valuták értékcsökkenését vonta maga után. Európában sorra tértek át az aranyalapú pénzrendre. A pénzreform a Monarchiában is egyre sürgetőbbé vált, mígnem 1892-ben a 17. számú törvénycikk nyomán bevezették az aranyalapú koronaértéket az ezüstalapú osztrák érték helyett. Forgalomba kerültek az arany 10 és 20 koronások, az ezüst 1 koronás és a nikkelből készült 10 és 20 filléresek, valamint a bronzból készült 1 és 2 filléresek. Később a 2 és 5 koronás ezüstök és két évben a 100 koronás aranyak is.¹

¹ A történeti áttekintésre lásd röviden és összefoglalóan: LEANYFALUSI Károly–NAGY Ádám: *A korona-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei*. Pénztörténeti áttekintés. Budapest, MÉE, 2006. 6–8. A pénzreformra bővebben: RÁDÓCZY Gyula: *Adatok a legújabbkori magyar pénztörténehez I. A korona-pénzrendszer. Az Érem 27.* (1971) 2. szám, 14–26.; BEREND T. Iván – RÁNKI György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972. 10–101.; KÁRBIN Ákos: *Az Osztrák-Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. Történelmi Szemle 59.* (2017) 1. szám, 19–45.

100 koronás aranyveret elő és hátlapja (Leltári szám: DM DFNGY 2139.)

Egy arany 20 koronás 1900-as verete (Leltári szám: DM IV.1950.2.) és egy arany 10 koronás 1892-es verete (Leltári szám: DM DFNGY 2144.)

Az új pénznemre való áttérés hosszú, de problémamentes volt. A bank- és államjegyek beváltása 1910-ig tartott, egy forintra két koronát számoltak és 1 krajcár 2 fillért. 1900. január 1-től volt kötelező a koronában való számítás. Az első koronaértékű bankjegyek is ebben az évben jelentek meg, március 31-i keltezéssel a 10, 20 koronás bankjegyek. 1902. január 2-i keltezéssel az 50, 100 és 1000 koronás. Az egyes címleket több ízben lecserélték még a világháború előtt, az új 10 koronásra 1904-es dátum került, a 20 koronást pedig két alkalommal is cserélték, először 1907-es, majd 1913-as kelettel bocsátották ki az új bankjegyeket. 1912-ben új 100, 1914-ben pedig új 50 koronást nyomtattak. A már több évtizedes szokás szerint a bankjegyek kétnyelvűek voltak.²

Az 1900-as 20 koronás nőalakjai: Ausztria és Magyarország (Rudolf Rössler rajzai, DM IV.1923.91.2. — LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 66–67.)

Érdekes egy pillanatra itt megállnunk, és szemügyre venni a bankjegy szereplő női alakokat. Az 1900-as sorozat 20 koronásán Ausztriát és Magyarországot szimbolizáló női portrék szerepeltek. Az 1902-es sorozat esetében az 50 koronáson ismeretlen női modellek, a 100 koronáson pedig az oktatás, a gyermeknevelés allegorikus ábrázolásaként láthatók női alakok.³ Érdekes az 1000 koronás nőalakja. Egyes katalógusok szerint a női arckép tervezője Rudolf Leffler volt, a modell pedig Maria Meisel, müncheni hölgy.⁴ Ezzel szemben több bejegyzés szól arról, hogy a tervező személye azonos az osztrák festő Heinrich Leflerrel, a nőalak pedig valójában Mina Wiesmüller operaénekesnő, a grafikus felesége.⁵ Egyik vagy másik állításra magam nem találtam megdönthetetlen bizonyítékot, így ezt a kérdést a gyűjtők és kutatók a jövőben tudják majd eldönteni.

Az 1902-es 1000 koronás női modellje. (DM VIII.85.259.1.)

- 2 A pénzrendszer katalógusának egyik legújabb kiadása: LEÁNYFALUSI–NAGY: A korona-fillér pénzrendszer... i. m.; ADAMOVSZKY István: *Magyar Bankjegy Katalógus 1759–1925*. Budapest, Adamo, 2009.; Résztanulmányok: RAYMAN János: Az osztrák-magyar korona bankjegyek magyar tervezőiről. *Az Érem* 54. (1998) 2. szám 23–24. AMBRUS Béla–KUPA Mihály: A volt monarchia papírpénztervezetei (1790–1918). *Numizmatikai Közöny* 60–61. (1961–62) 77–81.
- 3 RÓZSA Gábor: A „kékhasú” százkoronás bankjegy és alkotója: Hegedűs László festőművész. In: *Numizmatika és társtudományok III.* Szerk. Ulrich Attila. Nyíregyháza, Jóna András Múzeum 1999. 331–338. (336.)
- 4 A tervezőre: RÁDÓCZY Gyula–TASNÁDI Géza: *Magyar papírpénzek 1848–1992*. Budapest, Danubius Kódex Kiadói Kft. 1992. 136. A modellre: LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 106.

A címletcserét követően a 20, 50 és 100 koronásokon ismeretlen női modellek szerepeltek Josef Pfeiffer, Kolman Mojer, Ferdinand Schirnböck tervezők művei alapján. A sorozatot indító 1904. január 2-i keltezésű 10 koronáson szereplő kislányos arc tulajdonosát a kutatás egy hercegnőben véli felfedezni. Bár a feltevés nem igazolt, de a kutatók szerint nem kizárt, hogy az előkelő régi breton származású Rohan család egyik tagjának ifjúkori képét festették meg. A család Rohan–Guémené–Rocheffort ága a Monarchiában élt, az udvari életben meghatározó szerepet játszottak. Az 1868-ban Teplicében született Berthe de Rohan (Maria-Bertha Franziska Felicia Johanne de Rohan-Guemene) hercegnő fiatalkori arcképe lehet a 10 koronás bankjegy.⁶

Berthe de Rohan fotója és az 1904-es 10 koronás női modell. (Kép forrása: Museo Cerralbo (nr. 06178), Spanyolország, illetve DM IV.1924.133.E.)

Hadifogolytáborok pénzei

A nagy államalakulatok közül – az Orosz Birodalmat leszámítva – gazdaságilag leginkább az Osztrák-Magyar Monarchia nem volt felkészülve az első világháború okozta nehézségekre. Emiatt már 1915–16-ban válságba került az osztrák-magyar korona. Az államháztartás hiánya folyamatosan nőtt, amit bankjegykibocsátással igyekeztek enyhíteni. Csökkent a korona vásárlóértéke, és a forgalomból hamar kikoptak a fém váltópénzek,⁷ így kisebb címletű bankjegyekre volt szükség. 1914-ben megjelent az első 2 koronás, majd 1916-ban az első 1 koronás, 1917-ben pedig újabb 2 koronás került forgalomba.⁸

- 5 A német Wikipédián: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Lefler (letöltés ideje 2020. május 31.); A MEE Baranya Megyei Szervezetének honlapján Garami Erika írásában: http://pecsidenar.hu/9_melleklap.php (letöltés ideje 2020. május 31.); SZON portálon Holmár Zoltán írásában: <https://szon.hu/helyi-kozelet/noi-modellek-a-magyar-bankjegyeken-2690896/> (letöltés ideje 2020. május 31.). Mindezek forrását a nyomtatott szakirodalomban nem sikerült fellelnem.
- 6 LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 56.; RÁDÓCZY–TASNÁDI: Magyar papírpénzek... i. m. 178.
- 7 Kincsfelhalmozásnak, thesaurálásnak nevezik a kutatók azt a folyamatot, amikor válság idején az ércpénzek (leginkább az arany és ezüst veretek) eltűnnek a forgalomból, mivel értékállóságuk miatt egy elhúzódó válságban biztos tartalékok jelentenek. A szükségpénzekről: KAHLER Frigyes: A szükségpénz fogalma és funkciói. *Az Érem* 30. (1974). 1. sz. 33–36. (34.)
- 8 LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 8.

Az állami kiadások legnagyobb részét természetesen a hadügyi terhek tették ki. Külön tételt jelentett a cs. és kir. hadügyminisztérium számára a hadifoglyok kezelésének ügye. Az első világháború időszakában a hadifoglyok szabályrendszere az 1907-es hágai nemzetközi konferencia végzéseire alapult. A megállapodás 4. cikkelye kimondta, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni és a *személyi tulajdonukat meg kell hagyni*. A 6. cikkely megengedi, hogy mértékkel dolgoztassák őket, de ez nem lehet összefüggésben a hadműveletekkel. *A munkáért díjazás jár, amit részükre ki kell fizetni*. A 7. cikkely előírja, hogy a fogságban tartó állam köteles viselni a hadifoglyok költségeit, és a *hadifoglyoknak az adott állam katonáinak megfelelő ellátás jár*.⁹

A fenti rendelkezések betartása értelemszerűen plusz terhet rótt a költségvetésre. Ezért kísérleti jelleggel a felső-ausztriai tartományban található Mauthausenben működő hadifogolytáborban tábori pénzeket helyeztek forgalomba. A kísérlet pozitívan zárult, hiszen 1916-ban a Monarchia területén felállított hadifogolytáborokban sorra vezették be a rendszert. A hivatalos indoklás szerint az orosz, szerb és olasz foglyoktól a szökést megnehezítendő elkobozták a náluk lévő valutákat, azt koronára váltották át (pl. egy rubel nagyjából három koronát ért), és tábori pénzben fizették ki nekik. Ugyanígy jártak el a hadifoglyok otthonról kapott pénzeivel is. A elkobzott pénz „letétbe” helyezték, legalábbis erről tanúskodnak a szükségpénzek feliratai, a hágai megállapodással összhangban. Ugyanakkor tudjuk, hogy – bár nyilvántartották – a hadi kiadásokra fordították. A világháború végén a foglyok követelték is vissza a pénzüket, ehhez azonban csupán nagyon kevesek jutottak hozzá.¹⁰

Zalaegerszeg Cs. és Kir. Hadifogolytábor 10 korona 1916. Kibocsátás: 1916. augusztus 15. Nyomtatás helye: Budapest. Bankjegy mérete: 135 × 75 mm. Sorszám: Serie 5, No. 0613. (Leltári szám: DM IV.1941.34.30.)

- 9 NÉGYESI Lajos: Az esztergom-kenyérmezői első világháborús hadifogolytábor. *Esztergom Évtapjai* (2017) 71–88. (71–72.)
- 10 Néhány kiragadott példa a téma általános irodalmára: GOHL Ödön: Magyarországi hadifogolytáborok papírpénzei. *Numizmatikai Közöny* 15. (1916) 63–64.; Uő: Magyarországi hadifogolytáborok papír- és ércpénzei. *Numizmatikai Közöny* 16. (1917). 110–123.; *Hadifogolytábor pénzek*. (Katalógus). Budapest, M. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadségélyező Hivatala – Globus nyomda, 1918.; AMBRUS Béla–KUPA Mihály: Magyarország hadifogolytáborpénzei az első világháborúban (1914–1918) 1–4. rész. *Az Érem*, 1. rész: 16. (1960) 15. sz. 250–253., 2. rész: 17. (1961) 16. sz. 271–276., 3. rész: 17. (1961) 17. sz. 307–311., 4. rész: 18. (1962) 19. sz. 354–357. Újabb: FECSKÓ Csaba: *A hadifogolytábor pénzei* (Kenyérmező) című előadása a 31. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetemen Esztergomban, >>

Zalaegerszeg Cs. és Kir. Hadifogolytábor 10 korona 1916.
Kibocsátás: 1916. augusztus 15. Nyomatás helye: Budapest.
Bankjegy mérete: 135 × 75 mm. Sorszám: Serie 5, No. 0613.
(Leltári szám: DM IV.1941.34.30.)

A Magyar Királyság területén jelen tudomásunk szerint 12 hadifogolytábor adott ki szükségpénzt:¹¹ Boldogasszony, Csót, Dunaszerdahely, Hajmáskér, Kenyérmező, Nagymegyer, Nezsider, Ostffyasszonyfa, Somorja, Sopronnyék, Városszalónak, Zalaegerszeg. További két munkatábor működött Antalócon és Leibicben, ahol a munkaadók adtak ki szükségpénzeket a hadifoglyok részére. A Lékán működő tábor nem bocsátott ki önállóan szükségpénzt, a városszalónaki darabokat bélyegezték felül. Zömében papírpénzekről beszélhetünk, de néhány táborban vertek fémpénzeket is. Általában 10, 20, 50 fillér és 1, 2, 5, 10, 20 korona címletekben készültek a papírpénzek, de ismert 1, 2 filléres és 50, sőt 100 koronás címlet is. A tábori pénzek kétnyelvűek (magyar és német), az értékét azonban oroszul és olaszul is feltüntették. Sorszámokkal látták el, melyek mindig a német oldalon kaptak helyet, viszont mindkét oldalon szerepelt a tábori előjárók aláírása. Az 1916-ban kiadott darabok kifejezetten igényes grafikai kivitelezéssel a budapesti Globus Műintézet és Kiadóvállalat nyomdájában készültek.¹²

Leibic [Leibicz] rendezett tanácsú város polgármesterei hivatalának pecsétje a hadifogoly munkatábor 2 koronás pénzének hátoldaláról
(Leltári szám: DM IV.1919.217.6.)

Bár minden címleten szerepelt, hogy csak a tábor területén érvényes a szükségpénz, a hadifoglyok a civilekkel való érintkezés során sokszor fizettek ezekkel olyan áruért, amit a táboron belül nem tudtak beszerezni. Így hamar használatba jöttek a polgári világban, kis részük regionálisan cirkulált, illetve gyűjtőkhöz került. A gyűjtői igényeket felismerve a Hadsegélyező Hivatal MS (múzeumi széria), vagy GyS (gyűjtői széria) betűjel rányomásával áruba bocsátotta gyűjtők és múzeumok számára a tábori pénzeket.

Ostffyasszonyfa Cs. és Kir. Hadifogolytábor 1 korona 1916.
Kibocsátás: 1916. június 1., Nyomatás helye: Budapest,
Bankjegy mérete: 100 × 58 mm, Sorszám: Serie MS, No. 0130.
(Múzeumi széria) (Leltári szám: DM IV.1941.34.21.)

Ostffyasszonyfa Cs. és Kir. Hadifogolytábor 1 korona 1916. Kibocsátás: 1916. június 1., Nyomatás helye: Budapest, Bankjegy mérete: 100 × 58 mm,
Sorszám: Serie MS, No. 0130. (Múzeumi széria) (Leltári szám: DM IV.1941.34.21.)

Múzeumunk Csót, Nezsider, Városszalónak illetve Antalóc és Léka kivételével mindegyik táborból rendelkezik néhány példánnyal. Ezek zöme egykoron forgalomban lévő címlet, kisebb része a gyűjtői szériák darabja. Alább egy rendező táblázatban mutatjuk be a múzeumunkban őrzött példányokat, és egy-egy darabot képpel is közlünk.¹³

¹³ A teljes digitalizált anyag elérhető a MuseuMap rendszerében.

Tábor neve	Címletek	Hivatkozás	Megjegyzés
Boldogasszony	2, 10 fillér, 1, 10 korona	Adamovszky: HHB-1.1.2.; 1.2.2.; 1.3.2.; 1.4.2.	MS – Múzeumi széria
Dunaszerdahely	10, 20 fillér, 1, 2 korona	Adamovszky: HHD-2.2.1.; 2.3.1.; 2.4.1.; 2.5.1.	
Hajmáskér	1, 2 korona	Adamovszky: HHH-1.1–2.	Az első kiadás (1914)
Kenyérmező	1, 2, 5, 10, 20, 50 korona	Adamovszky: HHK-1.6–11.	Az egyik 1 koronás címlet két soros tábori bélyegzővel pecsételve
Nagymegyer	10, 20, 50 fillér, 1, 2, 5, 10 korona	Adamovszky: HHN-1.1–7.	
Ostffyasszonyfa	10, 20 fillér, 1, 2, 5, 10, 20, 100 korona	Adamovszky: HHO-2.1.3.; 2.2. és 2.2.3.; 2.3. és 2.3.3.; 2.4.3.; 2.5.3.; 2.6.3.; 2.7.3.; 2.8.3.	MS – Múzeumi széria, a 10 és 20 koronásból forgalmi példány is
Somorja	10, 20 fillér, 1, 2, 5, 10, 20 korona	Adamovszky: HHS-1.1.1.; 1.2.1.; 1.4.1.; 1.5.1.; 1.6.1.; 1.7.1.; 1.8.1.	
Sopronnyék	2, 10, 20 fillér, 1, 2, 10, 20 korona	Adamovszky: HHP-1.1–7.	Álló téglalap alakú
Zalaegerszeg	20, 50 fillér, 1, 2, 5, 10 korona	Adamovszky: HHZ-1.2V–7V.	
Leibic	1, 2, 10, 20 fillér, 1, 2 korona	Adamovszky: HHL-1.1–6.	

>> 2019. június 16-án. Az előadás megtekinthető a Galileo Webcast YouTube csatornáján: <https://www.youtube.com/channel/UCSgU61d69fqaGeofaj4NVuw> (Letöltés ideje 2020. május 31.)

¹¹ Legfrissebb katalógusuk: ADAMOVSKY István: Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959. Budapest, Adamo, 2008. 251–264. (Továbbiakban: Adamovszky)

¹² Az egyes táborok pénzeivel részletesebben az alábbi tanulmányok foglalkoztak: Ostffyasszonyfa és Városszalónak: AMBRUS Béla–KUPA Mihály: Vasi szükségpénzek. *Vasi Szemle* 18.(1964) 4. sz. 563–564.; CSAK Zsófia: A fogolytábor saját pénze és levelezőlapja. In: *Az Ostffyasszonyfai hadifogolytábor története 1915–1918*. Szombathely, 2006. 34–38. Zalaegerszeg: BARTAL Géza: Hadifogoly tábori pénzek az I. világháborúban, kiemelten a zalaegerszegi tábor pénzei. *Az Érem* 65. (2009) 2. sz. 15–17.; RAYMAN János: Hozzászólás Bartal Géza: Hadifogolytábori pénzek az I. világháborúban, kiemelten a zalaegerszegi tábor pénzei című írásához. *Az Érem* 66. (2010) 1. sz. 47, 49. Kenyérmező: RAYMAN János: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei. *Numizmatikai Közöny* 18–109. (2009–2010) 133–146.

A Magyar Postatakarékpénztár pénztárjegyei

A Nagy Háború után, az Osztrák–Magyar Monarchia pénzrendszerének rendkívül kaotikussá vált. Az öszirózás forradalomban hatalomra jutott Károlyi-kormány az infláció következményeként megnőtt bankjegyforgalom miatt a jegybank bécsi központjából kért és kapott bankjegykészítést, egy 200 koronás és egy 25 koronás, valamint papírt a bankjegyek készítéséhez. Így került forgalomba az új, 1918. október 27-i keltezésű egyoldalú, német–magyar nyelvű, 200 koronás bankjegy. Az ún. fehér bankjegyekből a Károlyi-kormány ideje alatt, 1918 végén és 1919 elején 1.765.280.000 koronaértékben készítették a Magyar Földrajzi Intézet nyomdájában. Emellett megkezdődött az önálló magyar jegybank felállítása és saját bankjegyek tervezése.

Az ún. 25 koronás fehér bankjegy előoldala, melyet a Tanácsköztársaság ideje alatt nyomtak, erre utal a 3000 fölötti sorozatszám (3115). Bankjegy mérete: 135 × 80 mm. (Leltári szám: DM IV.1931.63.)

A Monarchia utódállamaiban már 1919-ben megkezdődött az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek felülbélyegzése. A Károlyi-kormány éppen március 21-én tervezte a felülbélyegzés megkezdését, ennek azonban gátat vetett a kommunista Tanácsköztársaság 1919. március 21-i kikiáltása.¹⁴

A Magyar Postatakarékpénztár 5 koronás pénztárjegyének előoldala. Nyomatás: 1919. május 15. Kiállítás helye: Budapest. Bankjegy mérete: 132 × 80 mm. (Leltári szám: DM IV.1923.11.)

Az új államszervezet saját fizetőeszközök forgalomba hozatalát tűzte ki célul, amelyek kibocsátásával a Magyar Postatakarékpénztárt bízta meg. Az előkészítés nem bankjegyeket, hanem pénztárjegyeket hoztak forgalomba 1919. május 15-i keltezéssel 5, 1919. július 15-i dátummal pedig 10 és 20 koronás értékben, de tervbe vették 100 és 200 koronások kibocsátását is, amelyekből próbanyomatok és fázisnyomatok maradtak az utókorra. A Postatakarékpénztár a Tanácsköztársaság augusztus 1-i bukása után, a Peidl-kormány alatt 1919. augusztus 9-i keltezéssel, szeptember 14-től továbbra is forgalomba hozta a 10 és 20 koronásokat. Ezek elődeiktől színük árnyalatában (világosabb) és aláíróikban tértek el. Míg a Tanácsköztársaság idején kiadottakat Pogány György, dr. Grauber Ignác és Duma Béla írta alá, addig a későbbiek már Pogány mellett dr. Bajor Lajos és Baross Gábor.

Magyar Postatakarékpénztár 10 koronás 1919. július 15-i és augusztus 9-i pénztárjegyének előoldala. Bankjegy mérete: 142 × 88 mm. (Leltári szám: DM NGY.2019.11.1.A.)

Magyarországon csupán 1920-ban került sor arra, hogy felülbélyegezzék az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek példányait, jóval azután, hogy a bank jegybanki jogosultsága 1919. december 31-vel lejárt. A bélyegzés nem vonatkozott egyebek mellett a postatakarékpénztári jegyekre sem, így azok 1923. január 8-ig forgalomban maradtak.

A magyar felülbélyegzés egy 1913-as kiadású 20 koronás bankjegyén. (Leltári szám: DM IV.1923.8.2.)

A soha nem volt debreceni szükségpénzek 1919-ből

A román csapatok 1919. április 23-án megszállták Debrecent. A Tanácsköztársaság hatalma ezzel a Tiszántúlon megszűnt. A politikai élet, a közigazgatás, a gazdasági tevékenység, s nem utolsósorban a pénzgazdálkodás, a megszálló 16. román királyi hadosztály parancsnokának közvetlen irányítása és ellenőrzése alá került. A város polgármesteri teendőit de facto Csóka Sámuel főjegyző látta el. A világháború utolsó éveiben jelentkező ellátási nehézségek, az egyre fokozódó infláció, a román csapatok ellátása, a hadiárak és özvegyek, a munkanélküliek sokasága súlyos gazdasági terhet rótt a városra és a vármegyére.

A Tanácsköztársaság pénzügyi intézkedései Debrecenre és Hajdú megyére nem terjedtek ki, itt az ún. kék pénz (osztrák–magyar korona), valamint a fehér pénz, és a román lei volt forgalomban. A városvezetésnek 1919. április második felétől két súlyos pénzügyi kérdést kellett megoldania. Az egyik a közpénztáraknál fellépő relatív bankjegyhány, a másik a már előre látható súlyos költségvetési deficit. A helyzet stabilizálására tett törekvések nem enyhítettek a helyzeten, az aprópénz május végére csaknem teljesen eltűnt a forgalomból. A helyzet rendezése érdekében született meg az ország számos városában és üzemében ekkoriban már használt szükségpénz bevezetésének ötlete.¹⁵

A kisebb debreceni pénzintézetek igazgatóinak sugallatára július 12-én a város és a vármegye tisztikara elfogadta a helyhatósági szükségpénz kibocsátásának tervét. 1, 2, 10, 20, 100 koronás címletekben összesen 2 millió 500 ezer koronaérték kibocsátására kértek engedélyt a román katonai vezetőkötől. A szükségpénz célja a költségvetési deficit mérséklése és az aprópénzhiány enyhítése volt. Azonban a román megszálló hatóságok a bankjegyhányra az Osztrák–Magyar Bank lebélyegzett bankjegyeinek forgalomba hozatalában, a költségvetési hiányra rendkívüli adók bevezetésében látták a megoldást. Végül a megszállók tiltása – és részben a városi vezetők politikai előrelátása – miatt nem került sor a szükségpénz forgalomba hozatalára. A grafikai tervek azonban elkészültek. Július 23-án Keresztessy István, a városi nyomda vezetője a szükségpénz kivitelezésére alakított külön bizottság ülésén bemutatta az elkészült 1, 2, 10, 20 és 100 koronás címletű bankjegyek tervezetét. Mintasorozatot a Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata készített.

A Debrecen Szab. Kir. Város és Hajdú vármegye által kiadott szükségpénz előoldala 1 korona értékben, aláírással. Nyomatás: 1919. július 15. Kiállítás helye: Debrecen. Szükségpénz mérete: 113 × 72 mm. (Leltári szám: DM IX.74.142.)

A pénzek leírását Kahler Frigyes adta közre a Déri Múzeum 1972-es Évkönyvében.¹⁶ Eszerint az 1 koronás mindkét oldalon zöld színű, szabálytalan mintával, ovális, vonalából összeállított fekete kerettel. A 2 koronás alapszíne kék, a címerek és a szöveg fekete. A 10 koronás mindkét oldalának felső harmada zöld, a középső harmad piros, míg az alsó harmad kék alapszínű. A háttap színei az előlapnál halványabbak. A 20 koronás alapszíne mindkét oldalon azonos, a felső és az alsó egynolcad részben szürkészöld, a közbeeső mező halványpiros. A 100 koronás alapszíne mindkét oldalon a felső és az alsó harmadban barna, a középső harmadban zöld. Mindegyik címetlen szerepelt Debrecen város és Hajdú vármegye fekete vagy barna nyomású címere.

például Szombathely, Zalaegerszeg, Sopron, Mosonmagyaróvár, Győr, Esztergom, Pápa, Pécs, Kecskemét, Miskolc, Szeged vagy Sárospatak. Budapesten a legtöbb nagyvállalat saját szükségpénzt bocsátott ki.

¹⁶ Az egész kérdéskört részletesen tárgyalta és minden címetről fotót közölt: KAHLER FRIGYES: Debrecen város és Hajdú vármegye szükségpénzei 1919-ből. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1972 [1974]) 323–344. leírások: 130. Vö. Adamovszky: DEB-2.1–5.

¹⁴ LEÁNYFALUSI–NAGY, A korona-fillér pénzrendszer... i. m. 9.; RÁDÓCZY–TASNÁDI, Magyar papírpénzek... i. m. 13–15. Részletesebben: KUPA MIHÁLY–AMBRUS BÉLA: A Magyar Postatakarékpénztár pénztárjegyei 1919-ben. *Az Erem* 25. (1969) 47–48. sz. 22–25.

¹⁵ A szükségpénzekről: KAHLER FRIGYES: A szükségpénz fogalma... i. m. passim. Gyűjteményünk számos város és megye szükségpénzéből őriz egy-egy darabot, mint

Debreceen Szab. Kir. Város okmánybélyegei 3, 5, és 50 korona címletben
(Leltári szám: DM IV.1924.29.A–B. E.)

Múzeumunk a sorozat minden darabjából rendelkezik több példánnyal. Érdekesként megjegyzendő, hogy léteznek a főjegyző és az alispán által aláírt, és aláírás nélküli példány is.

A Debreceen Szab. Kir. Város és Hajdú vármegye által kiadott szükségpénz hátoldala 20 korona értékben, aláírás nélkül. Nyomatás: 1919. július 15.
Kiállítás helye: Debreceen. Szükségpénz mérete: 145 × 90 mm.
(Leltári szám: DM IX.74.145.)

A román megszállás idejében a debreceni ügyintézéshez szükséges okmánybélyegeket is készítettek 3, 5, 6, 12, és 50 korona értékben. Múzeumunk gyűjteményébe egy-egy sor mindegyikből a városi tanács ajándékként került, 1924-ben. A 3, 5, 50 koronáson kék-sárga illetve piros-kék színekben a város címere szerepel, a 6 és 12 koronáson egy pásztor látható szürke és barna színben nyomtatva. A szükségpénzek hátterében található minta visszaköszön a bélyegek hátterében is, kivéve a 12 koronás bélyeget.

Debreceen Szab. Kir. Város okmánybélyegei 6 és 12 korona címletben
(Leltári szám: DM IV.1924.29.C–D.)

A korona utolsó évei

Mint ahogy a fentiekből is egyértelműen kiderült, a magyarországi pénzvizonyokban nagymértékű kuszaság alakult ki, ami nem csak a kutatóknak, gyűjtőnek, de a korszak hétköznapi embereinek is gondot okozott. Emellett a papírkorona értéke folyamatosan romlott. A Monarchia utódállamai közül Magyarország kezdte meg utoljára az Osztrák-Magyar Bank papírpénzeinek felülbélyegzését. Emiatt az országba nagy mennyiségű papírpénz szorult, aminek nem volt megfelelő arányú nemesfém fedezete. 1918-ban egy aranykorona értéke megegyezett egy papírkorona értékével. 1920-tól kezdve ez az aránypár lassan elvált egymástól. A politikai helyzet stabilizálódását követően a kormányok pénzügyminiszterei hozzáálltak a pénzrendszer szabályozásához is. 1921-ben határozta a régi bankjegyek cseréjéről és önálló magyar jegyintézet felállításáról. Létrejött a pénzügyminiszter felügyelete alatt működő Magyar Királyi Állami Jegyintézet. A Magyar Nemzeti Bank létrejöttéig (1924) ez az intézmény látta el a központi bank szerepét. A felülbélyegzett bankjegyek helyébe ezzel az ugyanolyan névértékű magyar korona lépett. Ezzel a lépéssel hivatalosan is megkezdődött az osztrák-magyar korona kivonása. Új államjegyeket nyomtattak, melyeknek nagyobb címleteire nemzeti hőseink kerültek. Az 50 koronásra II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a 100 koronásra Hunyadi Mátyás király, az 500 koronásra Árpád fejedelem, az 1000 koronásra pedig Szent István király.¹⁷

Az új államjegyek nyomtatásával csak rövid ideig rendeződött a helyzet, 1925-ben 1 aranykorona már 14.442 papírkoronát ért. Megoldást egy új aranyalapú pénzvezetése jelentett, mely az 1927. január 1-jén forgalomba került pengőben valósult meg.

A korona-fillér pénzrendszer eme rövid áttekintése is jól mutatja a századforduló, az első világháború és a forradalmak korának pénzügyi kihívásait. Bár a korona inflációja meg sem közelítette a majdani pengő hiperinflációját, a saját korszakában ez is meglehetősen jelentős pénzromlásra ment át. Egyúttal megfigyelhető ennek a pénzeszköznek a metamorfóza. A nemesfém fedezet helyettesítésére először bankjegyeket adtak ki, majd ezek helyettesítésére táborpénzeket, szükségpénzeket vezettek be, amelyek már saját idejükben elveszthették pénz funkciójukat és árucikké váltak (gyűjtői szériák). Ez részben annak köszönhető, hogy grafikai terveik magas színvonalúak. A gyűjtők körében az éra pénzei kedvelt darabok lettek, ezért a fémpenzek gyakran nemesfémértéküknél is sokkal többet érnek. A ritkább papírpénzekért akár használtan is több tízezer forintot kérhetnek az aukciós házak, a cikkünk elején képpel bemutatott 100 koronás aranyveret pedig kétségtelenül gyűjteményünk legértékesebb 20. századi forgalmi pénze.

Az 1920-as keltezéssel kiadott 50, 100, 500, és 1000 koronás államjegyeken szereplő személyek arcképei.

¹⁷ Emellett az 5000 koronásra Hungária Istenasszonya, a 10.000 és a 25.000 koronásra Patrona Hungariae került. Az 1923-as sorozatban a 25.000 koronásra Szent László király. Szimbolikus épületeink is helyet kaptak: a 10 koronáson a Lánchíd, a 20 koronáson a budavári Nagyboldogasszony templom (Mátyás templom) szerepelt.